SKOKLOSTERS SLOTT - EN MINNESTEATER

Arne Losman

Den bästa sammanfattningen av 1600-talets Europa? En monumental manifestation av den svenska stormaktens och en svensk krigares makt och ära? Ett hjältemonument för evigheten? Eller en minnesteater, ett arkitektoniskt minnesstöd för en aristokrat, som nästan drunknade i ett väldigt informationsflöde!

Dagens Skoklosters slott är ett museum, vars främsta föremål är en byggnad som visar 1600-talets arkitektur och byggnadsteknik samt 1800-talets och 1970-talets restaureringstänkande. Samlingarna från sent 1400-tal till 1840-tal består av konst, konsthantverk, böcker, vapen, verktyg, vetenskapliga instrument osv., som har samlats inom flera svenska aristokratfamiljer.

Här skall diskuteras det wrangelska Skokloster, som Carl Gustaf Wrangel lät uppföra 1654-1668, ett slott som interiört inte blev fullbordat. Men inredningen blev färdig i delar av slottet. Skokloster hade en särställning bland byggherrens många slott och palats. Det framgår av att han där sammanförde hela sina bok- och rustkammarsamlingar.

Wrangels Skokloster kan och bör tolkas på flera sätt. Några tolkningar är uppenbart viktiga. Det var ett storartat exempel på demonstrativ konsumtion eller med den amerikanska termen *conspicuous consumption*. Slottet förevisade byggherren, riksmarsken, storgodsägaren, greven, gene-

ralguvernören i Pommern, universitetskanslern i Greifswald m.m. Carl Gustaf Wrangels makt och ära inför Europa och inför de svenska statuskonkurrenterna inom familjer som Oxenstierna, De la Gardie och Brahe.

Samtidigt var det ett personligt äreminne över en hjälte. Det är särskilt tydligt, när Wrangel testamenterade slottet med den wrangelska rustkammaren till sin svärson Nils Brahe som ett evigt minne inför eftervärlden. Rustkammaren är ännu i dag ett i stort sett oförändrat museum inom museet, en av Wrangel skapad Kunst- und Wunderkammer, som utom otaliga jaktvapen rymmer modeller och etnografiska föremål som till exempel grönlandskajaken och den berömda lenap-indianska samlingen från Nya Sverige.

Är det wrangelska Skokloster bara ett hjältemonument eller ett gigantiskt prov på demonstrativ konsumtion? Kanske kan det också tolkas som byggherrens försök att skapa en minnesteater. Minneskonsten, det artificiella minnet, var en konstart, som var känd sedan romartiden och kun-

48 skapen om den var levande ännu på 1600-talet. För oss har den länge varit glömd, i varje fall tills Frances A. Yates (1966) och Mary Carruthers (1990) publicerade sina lysande böcker om minneskonstens historia. Man kan tillägga Jonathan D. Spence, som 1984 (sv. övers. 1989) gav ut sin skildring av hur den italienske jesuiten Matteo Ricci lärde kineserna den europeiska minneskonsten i slutet av 1500-talet.

Den arkitektoniska minneskonsten innebär, att man placerar sitt minnesstoff i en byggnad, en teater eller ett boningshus. Den kan vara verklig, men den kan också bara existera som en tankebyggnad i minneskonstnärens huvud. Många rum är en fördel, så att kunskaperna kan magasineras på ett väl strukturerat sätt. Vid återerinringen går man kring i den verkliga eller imaginära byggnaden och hämtar fram sina minnesdata.

Minneskonsten är från början nära knuten till talarens behov. De grundläggande framställningarna i ämnet från århundrandena kring Kristi födelse är läroböcker i retorik: den anonyma *Ad Herennium*, Ciceros *Om talaren* och Quintilianus' *Talarens utbildning*. Quintilianus rekommenderar en minnesbyggnad med förgård och med många sovrum och andra sorters rum, som skall vara rikt dekorerade.

Det artificiella minnet, minneskonsten, fick en förnyad aktualitet från 1200-talet. När minneskonstnären strukturerade information om det universella i en liten rumslik modell, innebar detta inte bara en mnemoteknisk metod. Det var också uttryck för en åskådning, där tillvaron består av relationer mellan människans lilla värld, mikrokosmos, och den stora världen, makrokosmos. Sådana föreställningar

fanns hos italienaren Giulio Camillo, när han på 1500-talet skapade sin berömda minnesteater, liksom hos den engelske läkarfilosofen Robert Fludd omkring 1600.

Kunskapen om minneskonsten var inte svårtillgänglig. De nämnda romerska läroböckerna hör till den litteratur, som ingår i studieplanen för svenska adelspojkar omkring 1580, som formulerades av Per Brahe den äldre i dennes *Oeconomia eller Huuszholdzbook för ungt adelsfolck*. Ännu på 1600-talet kunde man minneskonsten på sina fem fingrar. Uttrycket är en språklig reminiscens från den gamla mnemotekniken. I Linköpings Landsbibliotek finns en trätavla från 1673, en pedagogisk hand med latinets deklinationer inskrivna på de fem fingrarna. Scenografin till utställningen *Museum Europa* i Köpenhamn 1993 var ett sent och mycket vackert exempel på arkitektonisk minneskonst.

Carl Gustaf Wrangel var inte en lärd man, men han var utomordentligt väl underrättad. Hans informationssystem var omsorgsfullt organiserat. Han fick ständigt brev med politiska, militära, ekonomiska och kulturella nyheter från köpmän, diplomater och nyhetsagenter, som var väl placerade i Europa. Han var också flitig läsare av tryckta tidningar.

Wrangel behövde all denna information, när han uppträdde på den europeiska scenen som militär och politiker. Han behövde också kunskap om modets svängningar, när han skapade sina representationsmiljöer i Nordtyskland och Sverige - Skokloster är bara en av dessa. Men det stora informationsflödet måste ha varit svårt att strukturera och memorera. Frågan kan ställas, om inte den mannen var i desperat behov av minnesteknisk hjälp.

*Skoklosters slott som det var tänkt (ur: Erik Dahlberg, Suecia Antiqua et Hodierna).
Skoklosters castle as it was thought (from: Erik Dahlberg, Suecia Antiqua et Hodierna).*

En speciell sorts minnesteater ägde han: det sista av Augsburg-patriciern Philipp Hainhofers fyra stora och berömda konstskåp. Han fick detta museum i miniatyr 1647 av hertig August av Braunschweig-Lüneburg. Det var likt Gustaf II Adolfs konstskåp i Uppsala universitet. Däremot är det inte bevarat i sin helhet, även om själva möbelen har identifierats med ett

kabinettskåp i Kunsthistorisches Museum i Wien.

Wrangels konstskåp med sina rika samlingar var ett fullödigt uttryck för Hainhofers önskan att skapa en minnesteater. Wrangel kände sitt konstskåp väl, också genom Hainhofers bruksanvisningar. Men det uttryckte Hainhofers världsbild. Det var inte en minnesteater för en

50 överinformerad Wrangel.

Däremot kan det wrangelska Skokloster ses som ett gigantiskt konstsåp, en tankebyggnad som uppfyllde byggherrens krav på minnesstöd. Det är visserligen välkänt, att han sällan besökte sitt nybygge. Men Skokloster skulle kunna användas som minnespalats, även om det bara existerade i riksmarskens huvud.

Detta sätt att tolka Skokloster kan naturligtvis även tillämpas på hans andra slott och palats, liksom på de anläggningar som tillhörde andra välinformerade herrar, t ex Magnus Gabriel De la Gardie.

På Skokloster var viljan att transponera världen till en fattbar gestalt mycket stark. De fyra hörntornen kröntes av armillarsfärer, modeller av universum. I ett centralt rum, senare kallat Kungssalen, hämtades bildprogrammet från Ovidius' *Metamorfoser*. Det var inte originellt; vi känner igen det från t ex krigarkollegan Lennart Torstensons Ulvsunda och dennes palats i Göteborg. Men på Skokloster finns en koncentration till Metamorfosernas första bok, den som skildrar världen, elementens och människans skapelse. Stucktaket i Kungssalen sammanfattar den världen med symboler för elementen, för dagen och natten och de fyra kontinenterna. De fyra årstiderna möter i ett angränsande rum.

I de två översta våningarna lät Wrangel hänga upp stadsgravyrer över dörrarna till de många gästrummen. De gav namn till rummen. Västeuropa representerades av London, Antwerpen, Middelburg, Leiden, Bryssel, Paris, Tours och Nantes; bland städerna i Sveriges tyska provinser och i övriga Tyskland fanns Stettin, Stralsund, Wismar, Hamburg, Bremen, Köln och Magdeburg. Dessutom fanns Stockholm,

Genève, Venedig, Rom och Neapel. En sammanfattning av Europa? Eller bara en orienteringshjälp för nattgäster? Paralleller finns. När Carl Bildt, diplomaten och kulturhistorikern, på 1890-talet gästade värdshuset i Terracina, inrymt i ett gammalt palats, var rummen namngivna på samma sätt. Bildt menade, att det var en tradition i Italien sedan renässansen.

Quintilianus rekommenderade bilder av kejsare och statyer av mytologiska figurer i trädgården, som symboliserade de fyra årstiderna och de fem sinnen. Hans egen tids krigiska historia sammanfattades i porträttserier av generaler och överstar, även motståndare.

Världen utanför Europa representerades av målningar av brasilianska papegojor och liknande, men också av de talrika etnografiska föremålen och av trädgårdens exotiska växter och frukter. Fjärran kontinenter var väl företrädade i det wrangelska biblioteket genom de skönt illuminerade kartorna och reseskildringarna, som Wrangel beställde från Amsterdam med ledning av annonser i holländska tidningar. Hans bibliotek uttryckte encyklopediska ambitioner och klassifikationssystemet var - som alltid i biblioteksvärlden - ett uttryck för samtida vetenskapssyn och världsbild. Uppställningen av hans böcker var så strukturerad, att det kunde ses som en minnesteknisk hjälpkonstruktion.

Försöket att göra en modell av världen i en furstlig miljö är självfallet inte originell. Det är naturligt att nämna hertigpalatset i Urbino, eftersom den miljön inspirerade Castiglione till *Boken om hovmannen* (1528), som blev en instruktionsbok även för den svenska aristokratin under 1500- och 1600-talen. I Wrangels samtid finns Magnus Gabriel De la Gardies slott

och trädgårdar, som var fyllda av de fyra årstiderna, de fyra elementen osv.

Paralleller fanns också bland Wrangels övriga anläggningar, t. ex. det luxuösa pommerska lantslottet Wrangelsburg med sin djurgård och trädgård, där 830 träd var planterade i välordnade kvarter. I en av salarna i stadspalatset i Stralsund fanns - eller i varje fall planerades - ett tak, tillverkat av många exotiska träslag. Det visade världshistorien uppdelad i de fyra monarkierna, en då vanlig periodisering. I takets mitt skulle Skokloster avbildas. Skokloster i världshistoriens centrum, den historieuppfattningen var nog lätt för riksmarsken att minnas.

Wrangel kan alltså ha utformat sina representationsmiljöer som en hjälp att strukturera och minnas ett väldigt informationsflöde. Verkligheten blev begriplig och hanterlig i en tid av intellektuell oro, då den traditionella världsbilden knakade i fogarna. Han omvandlade den komplexa stora världen till rumsliga modeller. Det kan ha fungerat som maktens besvärjelse. Om Skokloster var en minnesteater, kan den ha givit honom illusionen att han genomskådade historien och världens sammanhang och mening.

I dag kan Skokloster vara en minnesteater, som sammanfattar inte bara 1600-talets svenska historia i ett europeiskt sammanhang. Tillsammans med många andra museer kan Skokloster bidra till förståelsen av bakgrunden till det Europa som nu är i konvulsioner. Om det är så, kan vi kanske sända en tacksamhetens tanke till de aristokrater som organiserade sina slott och samlingar som en sorts museer, innan minneskonsten ännu var glömd.

SUMMARY

Skokloster - a Memory Theatre.

The exterior of Skokloster was erected between 1654 and 1668. Parts of its magnificent interior decorations date from the same period. The owner was count Carl Gustaf Wrangel (1613-1676), Admiral of the Realm, later Marchal of the Realm, proprietor of large landed estates round the Baltic, Governor-General of Swedish Pomerania, Chancellor of the University of Greifswald etc.

Skokloster houses collections from the late 15th century up to the 1840's. Here the 17th century of Skokloster is discussed as a case study as it allows interpretations from many aspects. It was an obvious example of conspicuous consumption and it was a status symbol in a Sweden, that had newly attained the position of a great power. Skokloster was part of a domestic rivalry between Swedish aristocrats. You could also call it a memorial to Wrangel's own deeds. The concept of a memorial is made evident by the Wrangel Armoury, showing a large number of weapons, chiefly richly decorated hunting pieces. To some extent it is a *Kunst- und Wunderkammer*, filled with models and ethnographical items such as a Greenland kayak, armadillos and the famous eight Lenape Indian artefacts from New Sweden, the Swedish colony in Delaware.

Wrangel's Skokloster can be regarded as a sort of memory theatre, or can at least be understood in connection with the art of memory tradition. The history of *ars memorativa* is well known to us through Frances A. Yates' *The Art of Memory* and her *Theatre of the World*, and also through Mary Carruthers' *The Book of Memory*. Since the days of Cicero, Quintilianus and others the architectural mnemonic is described as an artificial memory, which means the placing of facts and images in e.g. a house or a theatre.

Count Wrangel was not a learned man, but he was certainly well informed. An enormous stream of information reached him daily. His news media

were letters, newspapers and books, which he received through a network of news agents, trade commissioners and others around Europe. He had a desperate need to subsume all this information into some sort of structure.

Wrangel, however, had a sort of memory theatre, the last of Philipp Hainhofer's large *Kunstschränke*. The *Kunstschränke* was a microcosm and maybe a help in understanding the whole world, the macrocosm. But it was produced and directed by Hainhofer. It did not help Wrangel to memorize or to understand his information. Maybe Skokloster - like some others of Wrangel's palaces and mansions - was constructed as a sort of memory theatre in order to give him the feeling of being the master of reality.

Wrangel filled Skokloster with symbols of the world, the seasons, the four continents, etc. Twenty rooms were named after European towns. The classification system of his library might have been a help in organizing an overwhelming quantity of information. On top of the four towers were armillar spheres, models of the universe.

Today Skokloster mirrors Sweden's period as a great power and Europe of the 17th century. Together with numerous other museums, it can be seen as a memory theatre, where we can study the background of today's Europe. We can be grateful to those aristocrats, who might once have organized their houses and collections in what was at that time still a living memory tradition.

*Arne Losman är docent i idé- och lärdomshistoria och sedan 1980 museichef på Skoklosters slott.
Adr: Skoklosters slott, S-746 95 Bålsta.*

LITTERATUR

- C. Bildt, *Anteckningar från Italien af en svensk diplomat*. Stockholm 1896.
- H.- O. Boström, *Ein wiederentdeckter Hainhoferschränke*. I: Kunst und Antiquitäten, 1993/4.
- M. Carruthers, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge 1990 (ppb ed 1992).
- T. DaCosta Kaufman, *The Mastery of Nature. Aspects of Art, Science and Humanism in the Renaissance*. Princeton 1993.
- G. Eimer, *Carl Gustaf Wrangel som byggherre i Pommern och Sverige*. Stockholm 1961.
- K. Johannesson, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*. Lychnos-bibliotek 24. Stockholm/Uppsala 1968.
- A. Losman, *Carl Gustaf Wrangel och Europa*. Lychnos-bibliotek 33. Stockholm/Uppsala 1980.
- A. Losman, *En värld i miniatyr*. Skrifter från Kungl. Husgerådskammaren 2. Stockholm 1982.
- A. Losman, *Carl Gustaf Wrangels försvunna konstskåp*. I: Kulturen. Lund 1985.
- Museum Europa*. Nationalmuseet, Köpenhamn 1993.
- H. Olsen, *Urbino*. Köpenhamn 1993.
- M. Revera, *En barock historia*. I: Tre Karlar. Livrustkammaren. Stockholm 1984.
- J.D. Spence, *The Memory Palace of Matteo Ricci*. 1984. Svensk övers. *Matteo Riccis minnespalats*. Stockholm 1989.
- S. Wallin, *Kuriosakabinettet i Linköpings stifts- och landsbibliotek*. I: Linköpings biblioteks handlingar, Ny serie, bd 5. 1958.
- H. Wideen, *Takmålningar i Torstensonska huset*. I: Göteborgs historiska museum, Årstryck. 1975.
- F.A. Yates, *The Art of Memory*. London 1944 (Penguin Books 1978)
- F.A. Yates, *Theatre of the World*, London 1969.